

Zuzanna Przyłuska

Zakład karny w kontekście koncepcji instytucji totalnej Ervinga Goffmana

The prison in the context of Erving Goffman's concept of a total institution

W artykule podjęto dyskusję na temat cech i zadań zakładu karnego w kontekście koncepcji instytucji totalnej Ervinga Goffmana. Zaprezentowano najważniejsze cechy i typologię instytucji totalnych oraz pojęcie i formy organizacji zakładów karnych. W ostatniej części pracy autor omawia zależności pomiędzy modelowymi cechami warunkującymi instytucję totalną a działaniami zakładu karnego. Pomimo wielu nieścisłości w definiowaniu instytucji totalnej nadal istnieje silna zależność pomiędzy zadaniami zakładu karnego a cechami Goffmanowskiej koncepcji instytucji totalnej.

Słowa kluczowe: zakład karny, instytucja totalna, Erving Goffman

The paper reviews the features and tasks of a prison according to Erving Goffman's concept of total institution. The main features and typology of total institutions are presented, as well as the idea and forms of organization of prisons.

In the last part of the paper, the author describes the interrelationship between the model features that condition a total institution and the activities of a prison. Despite the many inaccuracies in defining a total institution, there is still a strong correlation between the tasks of a prison and the features of Goffman's concept of a total institution.

Key words: prison, total institution, Erving Goffman

Wstęp

Fenomen koncepcji instytucji totalnej autorstwa Ervinga Goffmana wielokrotnie podejmowany był w literaturze przedmiotu w aspekcie opisu rozmaitych organizacji oraz w kontekście krytyki samego konceptu. Z perspektywy kilkudziesięciu lat powstało wiele nieporozumień, ponieważ definicja instytucji totalnej zaczęła być wykorzystywana do charakterystyki niemal każdej instytucji społecznej.

W artykule instytucja totalna omawiana jest przez pryzmat zakładu karnego, który *de facto* stał się prawzorem Goffmanowskiej koncepcji. Tematyka działania zakładu karnego generuje problemy o charakterze społecznym i psychologicznym. W sferze naukowej dyskutuje się o faktycznych funkcjach więzień, które co do zasady stanowią miejsce odbywania kary pozbawienia wolności. Jednak socjologowie i psychologowie podkreślają ich niebagatelne znaczenie wychowawcze i resocjalizacyjne. Zadania stawiane przed zakładem karnym często zestawiane są z immanentnymi elementami instytucji totalnej. Autor opracowania rozważa, w jakim stopniu współcześnie funkcjonujące zakłady karne można wpisać w ramy modelu instytucji totalnej Ervinga Goffmana. W pierwszej części artykułu zaprezentowano trzon koncepcji instytucji totalnej ze szczególnym uwzględnieniem typologii tego typu placówek. W kolejnej części przedstawiono pojmowanie zakładu karnego oraz jego formy organizacji. Ostatnia sekcja pracy to syntetyczna dyskusja na temat korelacji między cechami warunkującymi instytucję totalną a funkcjami zakładu karnego.

Goffmanowska koncepcja instytucji totalnej – cechy i typologia

Instytucje totalne to określenie przypisywane miejscom, które stwarzają (grupie osób z nimi związanych) rodzaj odrębnego świata odseparowanego od reszty społeczeństwa i rządzącego się własnymi regułami. Autorem koncepcji instytucji totalnej jest socjolog Erving Goffman, który w 1961 r. opublikował dzieło zatytułowane *Asylums: Essays on the Condition of the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. Jest to podstawowe opracowanie, które nieprzerwanie od wielu lat

pojawia się w podręcznikach do psychiatrii oraz socjologii organizacji. Abstrahując od szczegółowej analizy Goffmanowskiej koncepcji – która stanowiła źródło specjalistycznych odniesień¹ – na potrzeby niniejszego opracowania zaprezentowano główne założenia i definicje, proponowane przez autora esejów. Erving Goffman przez instytucję totalną rozumie „miejsce pobytu i pracy znacznej liczby osób znajdujących się w podobnej sytuacji, odciętych na jakiś czas od reszty społeczeństwa i prowadzących sformalizowany tryb życia”². Ponadto wymownie podkreśla istotną właściwość instytucji totalnych, czyli przymusowe przekształcanie osobowości człowieka. Cytując słowa autora *Asylums...*: „każda z nich [instytucji totalnych] swoiście eksperymentuje na naturze, zwykle brutalnie, aby wykazać, co może uczynić z ludzkim <Ja>”³. Zdanie to nie wpisuje się we współczesne tendencje, czego dowodem są badania empiryczne w szpitalach psychiatrycznych. Zgodnie z badaniami część pacjentów postrzega szpital, jako azyl i odczuwa ulgę, że znalazła pomoc w ucieczce od codziennych stresów i problemów⁴.

Erving Goffman uważa, że instytucje totalne absorbują wszystkie sfery życia jednostki, ponieważ człowiek w nich przebywający dzieli z innymi każdą chwilę, tzn. pracę, spożywanie posiłków i odpoczynek. Poza tym nadmienia, iż każda instytucja totalna dąży do ograniczenia swych członków między innymi przez bariery fizyczne⁵. Charakterystyczne cechy instytucji totalnej zaprezentowane zostały na Rysunku 1.

¹ Vide: G. Smith. *Erving Goffman*. London, New York: Routledge, 2006; Ch.D., Battershill, *Erving Goffman as a Precursor to Post-Modern Sociology* [in:] W.S.H. Riggins (red.), *Beyond Goffman: Studies on Communication, Institution, and Social Interaction*, Berlin, New York: Mouton de Gruyter 1990, s. 163–186; D. Capps. *The Mortification of the Self: Erving Goffman's Analysis of the Mental Hospital*, „Pastoral Psychology” 65 (2016), s. 103–126; W. Gronfein, *Sundered Selves: Mental Illness and the Interaction Order in the Work of Erving Goffman* [in:] W.G. Smith (red.), *Goffman and Social Organization: Studies in a Sociological Legacy*. London, New York: Routledge 1999, s. 81–103.

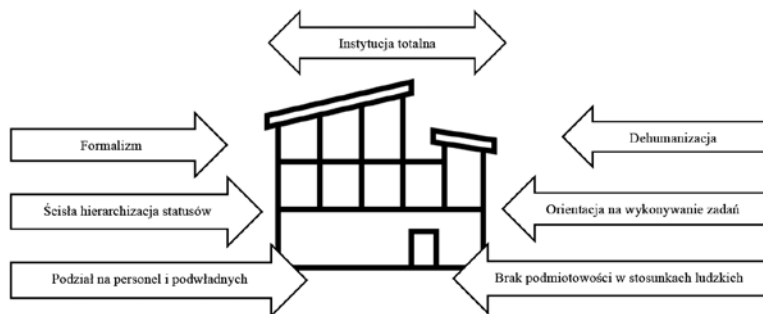
² Vide: E. Goffman, *Instytucje totalne. O pacjentach szpitali psychiatrycznych i mieszkańcach innych instytucji totalnych*, Gdańsk 2011.

³ E. Goffman, *Charakterystyka instytucji totalnych* [w:] W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki (red.), *Elementy teorii socjologicznych*, PWN, Warszawa 1975, s. 160.

⁴ D. Mechanic, *Medical Sociology: Some Tensions among Theory, Method and Substance*, „Journal of Health and Social Behaviour” 30 (1989), s. 147–160.

⁵ E. Goffman, *op. cit.*, s. 19.

Rysunek 1. Cechy instytucji totalnej

Źródło: Opracowanie na podstawie M. Sobkowiak, *Przemoc instytucjonalna w jednostkach organizacyjnych pomocy społecznej*, Publikatornia Self-publishing platform, Szczecin 2012, s. 8.

Nie wszystkie instytucje totalne charakteryzują się każdą zaprezentowaną na Rysunku 1 cechą. Komplet wskazanych cech posiadają instytucje totalne *sensu stricto*. Istotną cechą jest niewątpliwie hierarchia i ścisły podział na personel i podwładnych, który uniemożliwia przejście z jednej grupy do drugiej⁶. Tworzenie się sztywnych norm, reguł i zasad, które określają ludzką praktykę jest integralnym elementem instytucji totalnej.

Funkcjonowanie w instytucji totalnej wiąże się z procesem przystosowywania do warunków w niej występujących. Społeczny odbiór warunków życia w tego typu placówkach ma zwykle negatywny wydźwięk. Ale należy zaznaczyć, że w organizacji instytucji totalnych następują widoczne zmiany, które pozwalają efektywnie organizować i planować działania oraz rozwiązywać kwestie, które wynikają z niedostosowania zachowań (osób w placówkach tych przebywających) do wymogów instytucjonalnych⁷.

Instytucje totalne działają zgodnie z regułami biurokracji, to znaczy, że obejmuje je narzucony regulamin i plan, który realizowany jest przez nadzorowanych przez personel podwładnych. W tym miejscu uwidacznia się proces ujednolicania tożsamości osób przebywających w instytucjach totalnych. Zdaniem Ervinga Goffmana zaplanowane zadania, biurokratyczna procedura ich realizacji doprowadzają do tego, że członkowie instytucji upodabniają się wizerunkowo, ograniczają posiadanie rzeczy

⁶ M. Kępiński, *Antropologiczne studium instytucji o charakterze totalnym*, „Kultura i Historia” Nr 2 (2002), s. 88.

⁷ A. Baranowska, *Proces kształtowania się tożsamości w instytucji totalnej na przykładzie żołnierzy – mieszkańców obozu Babilon w Iraku*, Acta Universitatis Wratislaviensis Nr 3096, Socjologia XLV, Wrocław 2009, s. 30.

osobistych, poddają się dyscyplinie, a co z tym związane podporządkowują się pracującemu w placówkach totalnych personelowi⁸.

Autor esejów na temat instytucji totalnych stworzył ich następującą typologię⁹:

1. Instytucje służące opiece nad osobami niesprawnymi oraz nieszkodliwymi (np. domy opieki dla osób starszych, domy dziecka);
2. Instytucje służące opiece nad osobami nieradzącymi sobie, a jednocześnie stanowiącymi zagrożenie dla otoczenia w sposób niezawiniony (np. sanatoria, szpitale psychiatryczne);
3. Instytucje służące ochronie społeczeństwa przed osobami stanowiącymi zagrożenie (np. zakłady kare, więzienia);
4. Instytucje, które służą celom instrumentalnym, aby skuteczniej wykonywać zadania, przypominające prace (np. koszary, szkoły wojskowe, szkoły z internatem);
5. Instytucje, które umożliwiają ucieczkę od świata, z ośrodkami praktykowania ćwiczeń duchowych i religijnych (np. klasztory, opactwa).

Warto w tym miejscu dodać, że efektem funkcjonowania instytucji totalnych jest zjawisko „drugiego życia”, czyli spontanicznego ukształtowania się nieformalnej organizacji poza układami sformalizowanymi. Stanowi ona swoiste uzupełnienie w organizacji formalnej i niewątpliwie wypełnia w niej luki. Charakterystycznym zachowaniem w takiej organizacji może być działalność symboliczna np. fala w wojsku czy grypsera w zakładach poprawczych i więzieniach. W taki sposób formułują się grupy nieformalne, które często przeradzają się w subkultury przekraczające ramy pojedynczej instytucji¹⁰.

Interesującej analizy Goffmanowskiej koncepcji instytucji totalnej dokonał Łukasz Posłuszny w dziele zatytułowanym „Instytucje totalne dzisiaj: stan badań, krytyka, rekonfiguracje”¹¹. Autor podkreśla, iż pomimo wielu odniesień do esejów Ervinga Goffmana w literaturze spotkały się one ze skrajnymi reakcjami w środowiskach psychiatrów i naukowców społecznych. Krytyka *Asylums...* dotyczy zarówno sformułowania samej koncepcji, jej niedoskonałości, jak i aktualność i przydatności, błędów w opisach badań. Nagonka środowiska naukowego

⁸ E. Goffman, *op. cit.*

⁹ N. Malec, *Instytucja totalna i jej kultura organizacyjna*, Studia Społeczno-Polityczne Nr 18 (2021), Siedlce, s. 306.

¹⁰ J. Helios, W. Jedlecka, T. Kalisz, *Zakład karny i szkoła jako przykłady instytucji formalnych*, Wrocław 2020, s. 15.

¹¹ Ł. Posłuszny, *Instytucje totalne dzisiaj: stan badań, krytyka, rekonfiguracje*, „Studia socjologiczne” 4(227), (2017).

skierowana została również na metodologię prowadzenia badań przez Ervinga Goffmana¹² („badacz nie spał jednak na terenie oddziału, tylko do pewnego stopnia uczestniczył w życiu codziennym pacjentów i był mało autorefleksyjny na temat swojej relacji z poszczególnymi aktorami(...). Czytelnik nie dowiaduje się na przykład, jak wygląda typowy dzień pacjenta oraz członka personelu ani tego, jak funkcjonuje”¹³).

Jednak nadal istnieją instytucje takie jak: więzienia (Wenezuela), szpitale psychiatryczne (Indonezja) czy obozy koncentracyjne (Korea Północna), które doskonale wpisują się w model koncepcji Ervinga Goffmana. Często w prasie podawane są informacje na temat niewolniczej pracy w nielegalnych obozach pracy (Brazylia, Włochy) czy nadużyć w domach dziecka i domach opieki (Polska). Mimo to należy pamiętać, iż wiele instytucji totalnych zostało zreformowanych. Bez wątpienia polepszyły się warunki życia pensjonariuszy oraz czas i przymusowy charakter pobytu, liczba pacjentów i personelu. I w tym miejscu trzeba dodać – parafrazując Łukasza Posłusznego¹⁴ – iż wspomniane wyżej zmiany świadczą o tym, że koncepcja Goffmanowskiego modelu instytucji totalnej powinna zostać na nowo przemyślana.

Istota i formy organizacji zakładów karnych

W literaturze przedmiotu można znaleźć wiele charakterystyk zarówno zakładów karnych, jak i całego systemu penitencjarnego. W celu zagłębienia się w rozważania zakładu karnego jako instytucji totalnej autorka prezentuje podstawowe pojęcia i funkcje, które opisują wskazany w tytule rodzaj instytucji penitencjarnej.

W zakładzie karnym osoby osadzone odbywają karę pozbawienia wolności. W Polsce zgodnie z ustawą Kodeks karny wykonawczy¹⁵ zakłady karne podlegają Ministrowi Sprawiedliwości, którego jedną z prerogatyw jest tworzenie i znoszenia zakładów karnych (drogą rozporządzeń i zarządzeń). Nowo utworzone zakłady karne mogą przybierać formę samodzielnych zakładów lub wyodrębnionych oddziałów zakładów karnych. W takiej sytuacji możliwe jest istnienie wspólnej administracji dla kilku zakładów. Bezpośrednim przełożonym wszystkich funkcjonariuszy Służby

¹² Ibidem, s. 125.

¹³ Ibidem, s. 126.

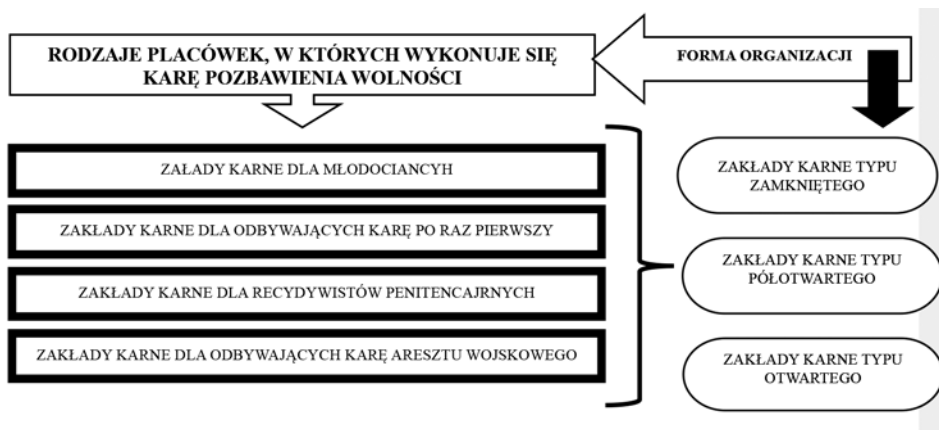
¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ustawa z dnia czerwca 1997 r. *Kodeks karny wykonawczy*, Dz.U. 1997 nr 90 poz. 557.

Więziennej jest Dyrektor Generalny Służby Więziennej, który definiuje (zarządzeniami) przeznaczenie zakładów karnych¹⁶.

Karę pozbawienia wolności wykonuje się w rozmaitych rodzajach zakładów karnych, które mogą być różnie organizowane (Rysunek 2).

Rysunek 2. Miejsca i formy organizacji zakładów karnych

Źródło: Opracowanie na podstawie J. Helios, W. Jedlecka, T. Kalisz, *Zakład karny i szkoła jako przykłady instytucji totalnych*, Wrocław 2020, s. 26–28.

Niewątpliwie wskazane wyżej typy zakładów zróżnicowane są pod względem stopnia zabezpieczeń oraz izolacji skazanych, co wpływa na ich uprawnienia i obowiązki w zakładzie.

Nie można zapomnieć, że izolacja, jako świadoma forma kary (kary kryminalnej) pojawiła się dopiero na przełomie XVIII i XIX wieku i związana była z oświeceniowym ruchem intelektualnym¹⁷. Kara pozbawienia wolności obecnie staje się coraz częściej przedmiotem krytyki. Jest to związane z jej niską efektywnością, wysokimi kosztami ekonomicznymi i społecznymi oraz negatywnymi skutkami w sferze indywidualnej (co ma związek z ingerencją w wolność człowieka). Tak, jak zostało wspomniane wcześniej forma organizacyjna więzienia jest dość mocno krytykowana przez socjologów. Głównym aspektem podawanym w wątpliwość jest tworzenie przez zakład karny odrębnego świata, który kieruje się swoimi prawami¹⁸.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ T. Kalisz, *Kara pozbawienia wolności na ziemiach polskich od XV do połowy XIX wieku*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2120/2(2020), s. 679–694.

¹⁸ J. Helios, W. Jedlecka, T. Kalisz, *op. cit.*, s. 19.

Podmiotem zarządzającym zakładem karnym jest dyrektor, natomiast oddziałem zawiaduje kierownik, który dyrektorowi podlega. Kolejny szczebel personelu zakładu karnego tworzą funkcjonariusze i pracownicy posiadający bezpośredni kontakt z osadzonymi.

Bezpieczeństwo w opisywanych placówkach zapewniane jest poprzez utrzymanie dyscypliny i porządku oraz realizację zadań kary pozbawienia wolności. Jednym z priorytetów w tym obszarze jest ochrona społeczeństwa przed przestępczością. W polskim systemie penitencjarnym działają również areszty śledcze, które pełnią funkcję środka zapobiegawczego w postaci aresztowania tymczasowego. Dane z grudnia 2023 roku wskazują, że w polskim systemie penitencjarnym działa 175 jednostek penitencjarnych: 69 oddziałów zewnętrznych, 64 zakładów karnych, 39 aresztów śledczych, 3 oddziały tymczasowego zakwaterowania skazanych¹⁹.

Ciekawym zagadnieniem omawianym stosunkowo często w literaturze przedmiotu jest kwestia postrzegania zakładów karnych jako instytucji publicznych. Zazwyczaj prezentuje się cztery argumenty przemawiające za tym, że zakłady karne faktycznie są jednostkami publicznymi. Po pierwsze zakłady karne na pewno nie są organami państwowymi ani samorządowymi, ponieważ nie realizują zadań z zakresu administracji publicznej (do których zostały powołane) na zewnątrz swojej struktury organizacyjnej. Podejmują działania jedynie w obrębie swojej organizacji²⁰. Kolejnym aspektem, o którym należy wspomnieć, omawiając zakład karny jako instytucję publiczną, jest to, że dysponują one stosownymi zasobami środków osobowych (pracownicy więziennictwa) i rzeczowymi (obiekty, teren, wyposażenie). Następną kwestią świadcząca o publicznym charakterze zakładów karnych to cele z zakresu bezpieczeństwa publicznego i resocjalizacji, do których placówki te zostały powołane. Ostatnią, ale nie mniej ważną cechą charakteryzującą zakłady karne jako instytucję publiczną jest fakt, iż uprawnione zostały do korzystania z władztwa zakładowego, czyli zależności pomiędzy organami a „użytkownikami” zakładu.

Syntetyczny opis zakładu karnego wprowadza w problematykę związaną z przyporządkowaniem omawianych placówek do Goffmanowskiej koncepcji instytucji totalnych, która zostanie podjęta w kolejnym rozdziale.

¹⁹ Ministerstwo Sprawiedliwości. Centralny Zarząd Służby Więziennej, Roczna informacja statystyczna za rok 2023, Warszawa file:///C:/Users/zmlor/Downloads/pdf.pdf (dostęp: 27.08.2024 r.).

²⁰ M. Masterak, *Administracyjnoprawny status zakładu karnego*, Studia Prawnoustrojowe Nr 56 (2022), s. 238–240.

Zakład karny a koncepcja instytucji totalnej wg Ervinga Goffmana

Zakład karny jako instytucja państwowa realizuje określone cele, głównie ochronę społeczeństwa przed przestępcami i resocjalizację podmiotów naruszających normy prawne²¹.

Prawidłowe wywiązywanie się z zadań stawianych przed zakładem karnym wiąże się z izolacją osób (przebywających w zakładzie karnym) od reszty społeczeństwa i ograniczeniem określonych przywilejów obywatelskich. W omawianych instytucjach kreowany jest odrębny świat, który stanowi codzienną rzeczywistość dla osadzonych. W świecie tym funkcjonują specyficzne reguły i normy, stanowiąc różniące się od tych panujących poza murami zakładu karnego. Na podstawie wyżej wskazanych cech można stwierdzić, że zakład karny to instytucja totalna cechująca się właściwie wszystkimi elementami definicyjnymi tego typu instytucji (Tabela 1).

Tabela 1. Zestawienie cech instytucji totalnej z zadaniami zakładu karnego

Cechy instytucji totalnej	Zadania zakładu karnego
Brak podmiotowości w stosunkach ludzkich Orientacja na wykonywanie zadań	wywołanie u skazanego woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanego postaw
Ścisła hierarchizacja statusów Formalizm	rozwiązania architektoniczne i procedury wstępu osób postronnych na teren, izolacja przebywających w więzieniu osób od reszty świata
Podział na personel i podwładnych Dehumanizacja	obowiązywanie wielu przepisów regulujących codzienne funkcjonowanie i sposób zaspokajania różnorodnych potrzeb, ograniczenie autonomii oraz swobody działania osadzonych

Źródło: Opracowanie na podstawie M. Sobkowiak, *Przemoc instytucjonalna w jednostkach organizacyjnych pomocy społecznej*, Publikatornia Self-publishing platform, Szczecin 2012, s. 8.

²¹ J. Helios, W. Jedlecka, T. Kalisz, *op. cit.*, s. 67.

Zakłady karne wpisują się w Goffmanowską typologię instytucji totalnych i zaliczane są przez autora koncepcji do „instytucji służących ochronie społeczeństwa przed osobami stanowiącymi zagrożenie”. Jeżeli przeanalizuje się początki pojmowania instytucji totalnej, to wyżej wymienione przyporządkowanie jest uzasadnione, gdyż to właśnie więzienie jest wzorem i typem idealnym instytucji totalnej. W 1787 roku prawnik, filozof i ekonomista Jeremy Bentham wymyślił i zaprojektował wielofunkcyjne więzienie (tzw. Panoptikon), którego konstrukcja umożliwiała obserwację więźniów w taki sposób, aby nie wiedzieli, kiedy są obserwowani²². Zgodnie z opinią autora projektu architektonicznego Panoptikon miał być bardziej efektywny od tradycyjnego więzienia, ponieważ nie wymagałby licznych personelu (wieża strażnicza mogłaby zostać pusta, bo więźniowie nie zorientowaliby się, że nie ma w niej strażnika – Jeremy Bentham wymyślił system połączeń między pomieszczeniami wieży strażniczej, dzięki któremu z wieży nie wydobywałoby się światło ani hałas). Panoptikon nigdy nie został zbudowany, ale jego koncepcja wpłynęła na formę wielu więzień, szczególnie anglosaskich np. Pentonville w Londynie²³. Panoptikon zapisał się również w filozofii. Stało się to za sprawą francuskiego filozofa, historyka i socjologa Michela Foucault, który w dziele pt. *Nadzorować i karać* (1975) stworzył symbol inwigilacji, opierając się o architektoniczną koncepcję więzienia autorstwa Jeremiego Benthama²⁴. Autor książki wypowiadał się również na temat zakładów karnych w kontekście instytucji totalnej. Nazwał je organizacjami karceralnymi, będącymi podstawą społecznego mechanizmu dyscyplinowania, nadzoru, obserwacji i karności. Tłumaczył, iż mechanizmy funkcjonujące w więzieniach znajdują zastosowanie w innych obszarach, np. miejscach zamieszkania, szkołach²⁵.

Warto zastanowić się, dlaczego charakteryzując odmienne byty (obozy koncentracyjne, więzienia, szpitale psychiatryczne itp.), badacze decydują się na wybór koncepcji stworzonej przez Ervinga Goffmana. Łukasz Poślusznny w swoim artykule pt. *Instytucje totalne dzisiaj: stan badań*,

²² The Panopticon <https://www.ucl.ac.uk/bentham-project/about-jeremy-bentham/panopticon> (dostęp: 20.08.2024 r.).

²³ Pierwsze nowoczesne więzienie w Londynie, Millbank, zostało otwarte w 1816 r. Miało oddzielne cele dla 860 więźniów i okazało się satysfakcjonujące dla władz, które rozpoczęły budowę więzień, aby poradzić sobie z gwałtownym wzrostem liczby spowodowanym zakończeniem kary śmierci; Pentonville Prison <https://www.prisonhistory.org/prison/pentonville-prison-2/> (dostęp: 28.08.2024 r.).

²⁴ Vide: M. Foucault, *Nadzorować i karać*. Narodziny więzienia, Warszawa 2020.

²⁵ N. Malec, *op. cit.*, s. 306.

krytyka, rekonfiguracje wyjaśnia, że prawdopodobnie jest to związane z negatywnymi skojarzeniami, które są generowane przez instytucje totalne. Mowa tutaj przede wszystkim o władzy uwarunkowanej przymusem i przemocą. Jest to o tyle intrygujące, że autor konceptu instytucji totalnej prezentował także przykłady zakonów i statków kupieckich, do których przystępuje się z własnej, nieprzymuszonej woli, a porządek utrzymywany jest w oparciu o normy i wynagrodzenia²⁶. Toteż, jak zostało wspomniane we wcześniejszych rozdziałach pracy, koncepcja Ervinga Goffmana wymaga doprecyzowania i redefiniowania określenia „totalne” instytucje. Totalność instytucji to nie tylko stopień biurokratyzacji, ale również stopień zamknięcia i otwarcia danej placówki oraz typ celu i sposobu podporządkowania. W kontekście zakładu karnego jest to niezmiernie istotne, ponieważ w systemie penitencjarnym funkcjonują zakłady karne, otwarte, półotwarte i zamknięte.

W związku z tym, czy fenomen instytucji totalnej może zostać przypisany do każdej z wyżej wymienionych form? Dlatego istotnym kierunkiem w sprawdzeniu warunków koniecznych istnienia instytucji totalnej jest określenie charakter zakładu karnego, czyli stopnia totalizacji (przenikalność i zdolność reformowania). Niewątpliwie należy wziąć pod uwagę także cel i sposób podporządkowania zakładu karnego oraz strukturę biurokratyczną.

Coraz częściej w literaturze przedmiotu zakłady karne analizowane są pod kątem działań zbliżających omawiane placówki do instytucji wychowawczych, w których relacje i kultura organizacyjna sprzyjałyby realizacji funkcji resocjalizacyjnej. Podkreślane jest wręcz, iż nadrzędnym celem instytucji więzienia – pomimo posiadania cech instytucji totalnej – powinna być społeczna readaptacja skazanych²⁷. Czy w takim razie współczesne zakłady karne będą coraz bardziej odbiegać od Goffmanowskiej koncepcji instytucji totalnej? Jak bardzo i czy w ogóle postrzeganie zakładów karnych w kontekście placówek skoncentrowanych na funkcji wychowawczej, zatrze funkcje kwalifikujące je do instytucji służących ochronie społeczeństwa przed osobami stanowiącymi zagrożenie? Odpowiedzi na te ważne pytania wymagają wykonania pogłębionych badań zarówno teoretycznych, jak i empirycznych, gdyż

²⁶ Ł. Posłuszny, *op. cit.*, s. 124.

²⁷ J. Helios, W. Jedlecka, T. Kalisz, *op. cit.*, s. 88–92.

rozmyta dzisiaj definicja i cechy kwalifikujące placówkę jako instytucję totalną generują wiele antagonizmów.

Podsumowanie

Podsumowując rozważania, stwierdza się, że zakłady karne to nadal modelowe przykłady instytucji totalnych omawianych przez Ervinga Goffmana. Pomimo krytyki i rozmycia wspomianej koncepcji niezwykle aktualne są cechy i zadania zakładu karnego, które warunkują instytucję totalną (dehumanizacja, orientacja na zadania, formalizm, ścisła hierarchizacja statusów, brak podmiotowości w stosunkach ludzkich). Odmianą kwestią jest struktura biurokratyczna, stopień absorbowania osadzonych i podporządkowania ich podstawowy celom. Zakłady karne cechują się różnym stopniem „totalności”, co wprowadza pewne wątpliwości do definiowania ich jako instytucji totalnej. W pierwszej kolejności należałoby zbadać stopień totalizacji, aby określić charakter zakładu karnego. Współczesne zakłady karne charakteryzowane są coraz częściej przez pryzmat roli resocjalizacyjnej i wychowawczej. Takie ujęcie prezentuje zakłady karne w nieco innym świetle i zmusza do redefiniowania ich priorytetowych funkcji i zadań .

Autor artykułu zdaje sobie sprawę, że ten krótki wywód na temat relacji pomiędzy pojmowaniem zakładu karnego a koncepcją instytucji totalnej zaproponowanej przez Ervinga Goffmana nie jest odpowiedzią na pytania zadane w pracy. Żywi jednak nadzieję, że rozważania podjęte w niniejszym opracowaniu staną się inspiracją do podjęcia badań empirycznych, które pozwolą na nowe ujęcie omawianych zagadnień i wzbogacą wiedzę o przedmiocie analizowanego zagadnienia.

Bibliografia

- Baranowska A., *Proces kształtowania się tożsamości w instytucji totalnej na przykładzie żołnierzy – mieszkańców obozu Babilon w Iraku*, Acta Universitatis Wratislaviensis Nr 3096, Socjologia XLV, Wrocław 2009.
- Battershill Ch.D., *Erving Goffman as a Precursor to Post-Modern Sociology* [in:] W.S.H. Riggins (red.), *Beyond Goffman: Studies on Communication, Institution, and Social Interaction*, Berlin, New York: Mouton de Gruyter 1990.
- Capps D., *The Mortification of the Self: Erving Goffman's Analysis of the Mental Hospital*, „Pastoral Psychology” 65 (2016).
- Foucault M., *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, Warszawa 2020.
- Goffman E., *Instytucje totalne. O pacjentach szpitali psychiatrycznych i mieszkańcach innych instytucji totalnych*, Gdańsk 2011.
- Goffman E., *Charakterystyka instytucji totalnych* [w:] W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki (red.), *Elementy teorii socjologicznych*, PWN, Warszawa 1975.
- Gronfein W., *Sundered Selves: Mental Illness and the Interaction Order in the Work of Erving Goffman* [in:] W.G. Smith (red.), *Goffman and Social Organization: Studies in a Sociological Legacy*, London, New York: Routledge 1999.
- Helios J., Jedlecka W., Kalisz T., *Zakład karny i szkoła jako przykłady instytucji formalnych*, Wrocław 2020.
- Kalisz T., *Kara pozbawienia wolności na ziemiach polskich od XV do połowy XIX wieku*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2120/2(2020).
- Kępiński M., *Antropologiczne studium instytucji o charakterze totalnym*, „Kultura i Historia” Nr 2 (2002).
- Malec N., *Instytucja totalna i jej kultura organizacyjna*, Studia Społeczno-Polityczne Nr 18 (2021).
- Masterak M., *Administracyjnoprawny status zakładu karnego*, Studia Prawnoustrojowe Nr 56 (2022).
- Mechanic D., *Medical Sociology: Some Tensions among Theory, Method and Substance*. „Journal of Health and Social Behaviour” 30 (1989).
- Ministerstwo Sprawiedliwości. Centralny Zarząd Służby Więziennej, Roczna informacja statystyczna za rok 2023, Warszawa file:///C:/Users/zmlor/Downloads/pdf.pdf (dostęp: 27.08.2024 r.).
- Posłuszny Ł., *Instytucje totalne dzisiaj: stan badań, krytyka, rekonfiguracje*, „Studia socjologiczne” 4(227), (2017).
- Pentonville Prison <https://www.prisonhistory.org/prison/penntonville-prison-2/> (dostęp: 28.08.2024 r.).
- Smith G., *Erving Goffman*, London, New York: Routledge, 2006.

Sobkowiak M. *Przemoc instytucjonalna w jednostkach organizacyjnych pomocy społecznej*, Publikatornia Self-publishing platform, Szczecin 2012.

The Panopticon, <https://www.ucl.ac.uk/bentham-project/about-jeremy-bentham/panopticon> (dostęp: 20.08.2024 r.).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny wykonawczy*, Dz.U. 1997 nr 90 poz. 557.